البیروني او افغانستان

د افغانستان د اسلامي دورې په ثقافت کښې د غزنویانو د شاهنشاهۍ عصر خورا اهمیت لري، اوپه دې زمان کښې چې څلورم او پنځم هجری قرن شمېرل کیږي دخراسان اسلامي فرهنګ ډېره ښه نشوونما کړې، او شرقي لوري ته په ټول هند کښې خپور سویدئ.
دغه ثقافت د معنوي او مادي پلوه ډېر مزایا لري، او دافغانستان خلکو د ایران او ماوراء النهر دخلکو په شمول ډېر کار پکښې کړیدئ، او داسي یو جامع او ښکلی فرهنګ ئې ځني جوړ کړیدئ چې زموږ د اوسني ثقافت ریښې هم هغه ته رسیږي، او دهنر او فکر او پوهې او جهانداری د اصولو او د ژوندانه د مختلفو لارو چارو له حیثه ډېر غني ثقافت دئ. د دې ثقافت په تشکیل او جوړونه کښې زموږ پوهانو، هنرمندانو او خلکو ډېره برخه درلوده اویو له د غوپوهانو څخه ابو ریحان محمدبن محمد بیروني دئ، چې په ۳۶۲ ه کال په بیروني کښې چې دخراسان شمال ته یو ځاې ؤ زېږېدلی او په ۴۴۰ هـ کال په

غزني کښي وفات سويدئ. ابوريحان زموږ د هغو مشهورو پوهانو څخه ؤ چي په ساينس، جغرافيه، تاريخ، رياضي او اسمان پېژندنه کښي ئې داسي آثار پرې ايښي دي چي تر اوسه لاهم دبشر په علمي پلټنو کښي اهميت لري او موږ ته ډير څه داسي په لاس راکوي چي دعلمي څېړني ښه مواد بلل کيږي.

ابوريحان يو پوه او ذکی اوبې تعصبه دلوړ نظر خاوند انسان ؤ چي په هغه زمانه کښې ډير مشکلات ومنل ، داسلامي، عقلي او نقلي علومو ذخيرې ئې سره راټولي کړې او له غزني څخه هند ته ولاړ، سنسګريټ ئې زده کړه، دهند علوم او هنديانو د ژوندانو اصول ئې مطالعه کړل، او په هغه زمان کښي يوازي هم دی ؤ چي دهند په باب کښې مفصل کتابونه وليکل، يا ئې له هندي آثارو څخه ترجمه کړل.

د البيروني اکثر کتابونه د غزني دشاهانو يا رجالو په نامه ليکل سويدي، قانون مسعودي ئې د سلطان مسعود، او الدستور ئې د مودود بن مسعود، الکتاب، الجماهر في معرف الجواهر ئې هم ددغه غزنوي سلطان په نامه کښلي دي، يو کتاب التفهيم لاوايل صنعت التنجيم ئې په دری ژبه د يوې ښځي په نامه اهداء کړی دئ، چي نوم ئې ريحانه د حسين لور وه..دی وايي : چي زما تاليفونه دعمر تر ۶۵ کاله پوري ۱۱۳ کتابونه دي چي دعلم هيئت، طب، حکمت، حساب، فزيک، ارصاد. نجوم، روايات، تاريخ، جغرافيه، دارو پېژندني، عقايدو، وختونو رياضي څېړني پکښي دي.

د ابوريحان امتياز له نورو پوهانو څخه په دې کښي دی چي دده نظر او قضاوت بالکل آزاد ؤ، او علمي روش ئې انتقادي ؤ، شکوک او اوهام ئې له علمي دقيقي څېړني مانع نه ؤ، ده خپل معلومات د هند په باب کښي په يو کتاب کښې وليکل چي نوم ئې (کتاب ماللهند من مقوله

مقبوله فی العقل او مزدوله) پر کښېښود او پخپله دغه نـوم د ده انتقـادي علمي روش راښئي. بل مشهو ر کتاب ئې آثار الباقیه دئ، چي د قـدیمو ملتو عقاید او افکار ښه روښانه کوي.

بیروني په جغرافیا، هیئت، نجوم، فزیک کښي علمـي ابتکارونـه او نوي نوي افکار لري مثلاً : دمځکي د کُـرې محیطـه دائـره لـه پخوانـو پوهانو له خوا داسي تاکلې سوې وه چي د اوسـني سـاینس لـه تحقیقـه سره ډېر تفاوت لري، مگر کله چي البیروني دخپلو مطالعاتو او څېړنو په رڼا کښي ددغي دائرې اوږدوالی ۲۴۷۷۹ میله وټاکه نـو ئـې لـه اوسـنی یعني تحقیقه فقط ۷۸ میله فرق دی، حال داچي د یونان دپوهانوټاکنـه ۲۱ زره میله او د هندیانو دا ۲۶ زره میله او دا عربـو مـاموني پوهـانو دا ۴۵۲ میله له اوسنی ټاکني سره فرق لري. او دا خبر په علیم دنیا کښي د البیروني نبوغ ښئي. او که د ده گرده آثار اوس هم نسته ، خو هغه چي چاپي یا خطي پاته دي، ټول دقدر اواستفادې وړ دي.

البیروني د افغانستان په محیط کښي او هم لوي خراسان کښي ډېـر گرزېدلی ؤ دی د خپل علم په برکت ډېر محتـرم ؤ، ټـول دربـارو دده قدر کاوه بیهقي د غزنوي دربار مؤرخ د ابوریحان لـه مسـامره خـوارزم کتابه نقل کوي چي یوه ورځ ابوالعباس مامون د خـوارزم امیـر پـر آس سپور د ده حجرې ته نژدې تېرېدی او ابوریحان ئې وغوښت، خـو دی ژر نه ورغی نو پخپله امیر د حجرې دروازې ته راغی او وې ویل :

العلم من اشرف الولایات
ئاتیه کل الوری ولایاتی

یعني علم پخپله تر هري امیرۍ اشرف دی، او ټول خلک عـالم تـه ورځي خو عالم نه ورځی فالعلم یعلـو ولا یعلـي. د البیرونـي پـه کتـابو کښي دافغانستان ډېر تاریخي مسائل پیدا کیږي، په کتـاب الهنـد کښـي

دکابل شاهانو داسي اطلاعات ستة چي په بل کتاب کښي نه دي راغلي او دی وايي چي د نگر کوټ په کلا کښي ددوي نسب نامه پر دبيا ليکلې پرته وه او دا ځاي د اوسنى پختيا په کورمه کښي وُ، کتاب الهند دهغه وخت دافغانستان په جغرافيي معلوماتو بنه ذخيره لري، او دخلکو افکار اداب، روايات ، اوضاع بنه ځيني څرگنديږي.

دا هغه معلومات دي چي دهغه وخت د ثقافت او تفکر په تاريخ کښي ډير په کار راځي مثلاً دی وايي : چي دآخرنى کابل شاه اننده پاله دجيه پاله زوی په دربار کښي يو معلم وُ، چي اوگره بوت نوميدی او ده په علم نحوه کښي دوه کتابونه د وره گويرت او شکهت پرت ليکلي وُ.

د البيروني په قانون مسعودي او تحديد نهايات اماکن او الجماهر او الصيدنه کښي چي کوم حغرافيايي او طبي او د نباتاتو او جواهرو معلومات سته، هغه د څېړونکو لپاره يوه غوره ذخيره ده، او دغه معلومات زکى وليدي توغان تُرکى پوهاند، په يوه کتاب کښي دهغو کتابو له خطي نسخو څخه سره راټول کړيدي او د "صفة المعموره على البيروني" په نامه ئې په ۱۹۳۷ ميلادي کال په ډهلي کښي چاپ کړيدی.

دا کتاب له کابله تر اباسينده پوري د ښارو او مسافاتو اوخلکو خورا مغتنم جغرافيي معلومات لري او د طبي نباتاتو او ډبرو اوکانو له بابته غوره او داستفادې وړ خبري پکښي راغلي دي. او کله کله په لغوي لحاظ هم د پښتنو اودری ژبو په څېړنه کښي ډېره استفاده ځني کيدايسي.

مثلاً : په تحديد نهايات الاماکن کښي وايي : زه په سه شنبه اوله د جمادي الاخره سنه ۴۰۹ هـ د کابل څنگ ته دجبغور په کلي کښي وم او

د دغو ځایو رصد مي تړ کړه، او دلته راته معلومه سوه چې د کابل تمام عرض ۵۵ درجې او ۱۹ دقیقې دی. چې دغه جیغور به اوسنی جاغوري وي.

په کتاب الجماهر کښي وایي : چي سلطان مسعود ماته ډیري نادري تحفې راکړېدې او په هغو کښي یوه داسي د بلورو ټوټه وه چي دمیاشتي په آخیرنیو پنځلسو تیارو شپو کښي به بریښېده، او دا بلور د غزني په قلعه نای کښي پیدا کیږي او یوه هندو ماته وویل : چې هندوان دغه بلور خپلو بُتخانو او هند ته وړي.

په دغه کتاب کښي بل ځای وایي : په زابلستان کښي له غزني څخه درې پړاوه لیري دبُست پر خوا د خوشباجي کلی اړخ ته د طلا او اوسپني او سرپو او مسو کانونه دي، چي دغه ځای زروبان بولي، دلته مقناطیسي ډبري هم پیدا کیږي او داسي څهان سته چي له ډبرو اوخاورو څخه ئې طلا را کاږي.

دغه بیان هم د جغرافیا او هم د کانو له لحاظه مفید دئ او موږ دغه ځای هلته ټاکلای سوای چي هم په دغه کتاب کښي د الهخماهن شرحه لولو، او البیروني لیکي چي په زروبان کښي د خماهن لویي ځبري سته، او دا هغه ځای دئ چې اوس ئې گویي آهن بولي د غزني اوقره باغ تر منځ او هلته دخماهن غوندۍ لیدله کیږي او دالبیروني په قول ددغو کانو مشرف اونگران ورمك مجوسي وُ، او هغه هلته ئې یو داسي مقناطس موندلی وُ چي نظیر ئې نه درلود، په تول نه درهمه وُ، او د خپل وزن درې گرایه اوسپنه ئې را جذبولای سوای.

ددغو کانو تاریخي سوابق هلته موږ ته معلومېږي چي د مطهر بن طاهر المقدسي کتاب البدء والتاریخ (څلرم ټوك ۷۸ مخ) وگورو، او دا مؤرخ لیکي چي چي دغه کانونه په خشباجي کښي په (۳۰۹ هـ) کال

پیدا سوي وه، او په خپله البیروني هم په زروبان کښي د نانی نوم اخلي چي تراوسه هم په دغه نامه بلل کیږي.

البیروني په همدغه کتاب کښي کښلي دي : چي ختو د یوه وحشي غویي ښکر دی، او ډیر قیمت لري، چي د سیستان امیر خلف بن بانو د ختو له تختو څخه یو لوی صندوق درلود او په هغه به داسي نازېدئ چي د بل پادشاه سره داسي صندوق نه وُ او د سلطان محمود سره داسي یوه د ختو مشوانی وه چي ده "د جلابه الممالك" په نامه د نیکمرغی په سبب مشهوره سوې وه، او هغه ئې څو عمر خلف بن بانو دسیستان امیر او ابوالعباس خوارزم شاه ته واستوله، چي ددوی خزانې ډکي سوې نو ئې بیرته سلطان محمود ته راولېږل.

د البیروني له کتابو څخه دغسي ډول مغتنم اطلاعات د مؤرخانو په لاس کښېوزي او مونږ دپښتو لغاتو په تحقیق کښي هم ډېره استفاده څني کولای سو، مثلاً په صیدله کښي وایي چي دپیازو یو ډول په درمشال کښي د رخد او زابلستان تر منځ پیدا کیږي چي کوك ئې بولي، او دا کلمه تر اوسه هم په پښتنو کښي په دغه معنا سته. دالبیروني په صیدله کښي د چایو پر تاریخ باندي ښه تفصیره سته دی وایي چي "چا" له چینه څخه راځي، او عربان ئې صا بولي. خوند ئې لږ تریخ دی اوپه تودو اوبو کښې ایشوي، شربت ئې دشرابو دخمار علاج دپاره چیښي، مگر هر ځای ئې خوړل مجاز نه دي، په خاصوځایو کښې خلك خوري، او له هغو ځایو څخه خاص خراج (ټکس) حکومت ته اداء کیږي.

د زعفران په اقسامو کښي یوډول دبست په درمشان کښي پیدا کېدی، چي په سیستان کښې سه برگ باله او په زابلي ژبه غویږك او په درمشان کښي درې غوږی بلل کېدی ا ودا کلمې پښتو دي، درې غوږی یعني سه برگه.

د زیتون په بیان کښې وایي : چي په الجبال الافغانیه یعنـي د پښتنـو په غرو کښې یو راز زیتون پیدا کیږي چي دانې ئې کوچنۍ دی. او هغه شوني بولي، او دا کلمه تراوسه هم د پښتو ښوني = خوني ده.

د البیروني بل شهکار آثارالباقیه عن القرون الخالیه دئ، چي زاخـاو المانئ مستشرق پـه ۱۸۷۶ م چـاپ کړیـدی. دا کتـاب دپخوانـو ملتـو د روئیاتو او آثارو یـوه خزانـه ده، د قـدیمو شـاهانو کورنـۍ او زمـانې او دپخوانو ملتو تقاویم، میاشتي، اخترونه او ددوي داوقاتوحسـابونه اوډیـر نور تاریخي روایات پکښې خوندي سویدي، او دافغانستان په تاریخ کښې هم دا اوستاي او اسلامي دورې د ثقافت او فکري او اجتمـاعي اوضـاعو څرگندونه په ښه ډول کولاي سـي، او د څېړونکـو محققـانو لپـاره یـو غوره او داعتماد وړ ماخذ دی.

د البیروني له کتابو څخه یو څو اوس ورک دئ، او ده د افغانستان ځیني داستانونه ئې هم په عربي ترجمه کـړي وه چـي پـه یـوه کتـاب "حدیث صنمي البامیان" که دبامیانو د دوو بُتانو داستان ؤ بل کتاب ئې " قسیم السرور او عین الحیاه" دسـامند کابلشـاه قصـه وه، د اورمزدیـار او مهریار داستان ئې هم لیکلی ؤ، خو افسـوس چـي دغـه کتابونـه بالکـل وَرک دئ که نه وي زموږ په تاریخي تحقیقاتو کښې به ډیر مهم واي.

آریانا مجله، ۱۳۴۶ کال، ۵-۶ گڼه ص ۱_۴.